

Яна КОВАЛЬ,

аспірант кафедри української філології Хмельницького
національного університету (Україна, Хмельницький)
koval.yana91@ukr.net

ПРИКЛАДКИ-ЕТНОНІМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті досліджено семантичні особливості прикладок-етнонімів у творах усної народної творчості та визначено структуру прикладкових сполучень на позначення національно-етнічної характеристики людини у фольклорних текстах. З'ясовано, що найчастіше у фольклорних текстах прикладками виступають видові назви, рідше – відокремлені прикладки, що пояснюють особовий займенник або дають пояснювальну, уточнювальну інформацію щодо головного слова. Доведено, що найпоширенішими етнонімами, які виконують функцію прикладок, є «українці», «татари», «ляхи», «жиди», що зумовлено тематикою українського фольклору, його соціальним та суспільним спрямуванням.

Ключові слова: прикладка, прикладкова конструкція, лексема, етнонім, нація, фольклор, загальна назва, власна назва.

Лит. 12.

Jana KOVAL,

postgraduate of Ukrainian philology's department, Khmelnytsky
National University (Ukraine, Khmelnytsky) koval.yana91@ukr.net

APPOSITIONS-ETHNONYMS IN UKRAINIAN FOLKLORE

In the article the semantic features appositions-ethnonyms in the works of oral folklore had researched. The structure apposition combinations to indicate national-ethnic characteristics of man in folklore texts is determined. It is found most often in folklore texts were the generic names apposition, at least – separated apposition to explain the personal pronoun or gave explanatory specify information about the main word. It was proved that the most common ethnonyms-appositions is «Ukrainian», «Tatars», «Poles», «Jews», due to the subject of Ukrainian folklore, its social and public areas.

Key words: apposition, apposition's construction, word, ethnonym, nation, folklore, common name, proper name.

Ref. 12.

Яна КОВАЛЬ,

*аспірант кафедри української філології Хмельницького
національного університету (Україна, Хмельницький)*

koval.yana 91@ukr.net

ПРИЛОЖЕНИЯ-ЭТНОНИМЫ В УКРАИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В статье исследованы семантические особенности приложений-этнонимов в произведениях устного народного творчества и определена структура приложных сочетаний для обозначения национально-этнической характеристики человека в фольклорных текстах. Выяснено, что чаще всего в фольклорных текстах приложениями выступают видовые названия, реже – отдельные приложения, объясняющие личное местоимение или дающие объяснительную, уточнительную информацию относительно главного слова. Доказано, что наиболее распространенными этнонимами, которые выполняют функцию приложений, – украинцы, татары, поляки, евреи, что обусловлено тематикой украинского фольклора, его социальным и общественным направлением.

Ключевые слова: приложения, приложная конструкция, лексема, этноним, нация, фольклор, общее название, имя собственное.

Лит. 12.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. у лінгвістичній науці відбувається активна семантизація синтаксису (Т. Алісова, Й. Андерш, Н. Вихованець, В. Гак, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Г. Золотова, Н. Іваницька, О. Падучева, В. Русанівський, І. Слинько, Т. Шмельова, К. Шульжук та ін.). У мовознавстві ХХІ ст. спостерігаємо антропогенне дослідження семіотичних моментів мови, вияв лінгвокогнітивних та лінгвокультурних властивостей мовних фактів і моделей. Однак у тіні наукових концепцій залишаються різноманітні гібридні (дифузні, проміжні) утворення, які порушують їх стрункість і несуперечливість, проте виконують унікальну функцію інтеграції і тим забезпечують цілісність мовних систем і підсистем.

Дифузні логіко-семантичні явища демонструє прикладка як особлива форма атрибутизації. Категорія прикладки, яка традиційно розглядається в синтаксисі простого речення як одна із синтаксичних форм слова або словосполучення (зокрема і як напівпредикативного утворення), що поєднує ознаки субстантивних і ад'єктивних категорій, викликає особливий інтерес [2, 123].

Аналіз досліджень. З історії вивчення синтаксису відомо, що не всі вчені однаково визначали місце прикладки в системі другорядних чле-

нів речення, а також по-різному трактували способи її граматичного вираження.

Частина науковців (О. Востоков, М. Греч, Ф. Буслаєв, О. Шахматов) трактувала прикладку у вузькому значенні, як другорядний член речення – означення, яке, будучи виражене іменником, пояснює другий іменник і узгоджується з ним у відмінку, власне і є прикладкою.

Інші вчені (О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський), вважаючи прикладку теж означенням, доповнюють інформацію щодо способів її граматичного вираження: прикладка, крім іменника, може бути виражена ще й прикметником, дієприкметником, тобто є відокремленими означеннями.

І. Воскресенський, О. Руднєв розглядали прикладку ще ширше, зокрема як будь-який член речення, що пояснює, уточнює, розкриває зміст того чи іншого попереднього члена речення; отже, прикладка, на їх погляд, може бути виражена різними частинами мови.

О. Пешковський навіть заперечував існування прикладки.

Вивчивши низку праць щодо трактування і розуміння прикладки як різновиду означення, ми дійшли до висновку, що прикладка у структурі фольклорних текстів у сучасному мовознавстві ще не досліджувалася, що й зумовлює актуальність теми нашої статті.

Метою статті є визначення семантичних особливостей прикладок-етнонімів у творах усної народної творчості. Реалізація мети зумовлена такими завданнями: 1) дослідити семантичний різновид прикладок-етнонімів; 2) визначити структуру прикладкових сполучень на позначення національно-етнічної характеристики людини.

Виклад основного матеріалу. Прикладка – це різновид означення, виражений іменником чи іншою субстантивованою частиною мови, які зазвичай узгоджуються з означуваним словом у відмінку, а іноді пов'язуються лише інтонаційно [9, 255], тобто поєднуються такими синтаксичними зв'язками, як кореляція, рідше – прилягання.

За семантикою прикладкові слова, вирази характеризуються найширшим функціонально-смісловим спектром. Так, наприклад, відокремлена прикладка на означення особи може бути представлена номінаціями в основі яких: а) внутрішньо характеристичні ознаки людей; б) зовнішньо характеристичні, фізичні ознаки людей; в) ознаки людей за віковою характеристикою; г) ознаки людей за родинними стосунками; д) ознаки людей за національно-етнічною характеристикою, місцем мешкання; е) ознаки людей за соціальною характеристикою; є) ознаки людей за родом праці, діяльності [8, 98].

Об'єктом нашого дослідження є прикладки на позначення людей за національно-етнічною характеристикою, місцем мешкання, тобто при-

кладки-етноніми. Джерелом дослідження стали збірки української народної поетичної творчості, історичних дум, пісень, казок, переказів та легенд. Всього виокремлено 112 прикладок-етнонімів.

Етнонім – термін для позначення будь-якого етносу або етнічної спільності: роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації [4].

Найбільш поширеними етнонімами у фольклорних текстах є деривати від хороніма Україна – *українці, українка* (68 одиниць, 60,71 %). Аналіз значної кількості творів дозволяє стверджувати, що особливо частотною є плуральна форма 'українці': *А ми наших братів-українців визволимо, а ми нашу славу Україну розвеселимо!* [12, 11]; *До нього часто приїжджали в гості товариші-українці* [11, 290].

Як відомо, вперше етнонім 'українці' фіксується у документах кінця XVI ст., в яких, зокрема, йшлося і про татарські навали (тобто згадувався етнонім 'татари'), а в першій половині XVII ст. на сеймах Речі Посполитої українцями називали послів від Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств.

Здебільшого етнонім 'українці' виконує функцію прикладки до загальних назв 'брати', 'товариші', 'захисники', 'хлопці', 'селяни' тощо: *Та почали селяни-українці прихистку просити* [11, 299]; *Плакали з радості звільнені бранці-українці* [11, 301]; *Там всі хлопці-українці хороші на вроду.* [6, 87]; *Вишановує червоним цвітом своїх полеглих хоробрих захисників-українців* [11, 300].

Якщо звернути увагу на пунктуаційне оформлення прикладкових конструкцій, то переважають прикладки, що пишуться через дефіс, і лише іноді натрапляємо на відокремлені конструкції: *Гей ви, хлопці, ви, українці* [6, 196].

Значно рідше досліджуваний етнонім виконує локалізуючо-диференційну функцію для осіб жіночої статі: *Дві сестри-українки* [6, 208]; *Хан наказав Марусі-українці збирати свої речі* [11, 288]; *Лише Марічка-українка не намагалась рятуватись* [11, 299]. Зауважимо, що етнонім 'українка' супроводжує лише онім Маруся, оспіваний у народних піснях.

В українських народних думках, піснях, легендах, переказах оспівувалася мужність, хоробрість, завзятість українців, що, незважаючи на численні війни, битви, знущення ворожих народів, завжди перемагали, і сила їх була у єдності та вірі у їхню Батьківщину – Україну.

Функціонування інших етнонімів зумовлене історичними подіями на території України, зокрема загарбницькими війнами.

'Татари' – назва різних тюркських, монгольських та інших племен, які в XIII – XV ст. об'єдналися в єдину державу – Золоту Орду – і на-

падали на Київську Русь, а пізніше – на Україну, Росію та ін. [10, т. 10, 42]) (23 одиниці, 20,54%). Саме ці всі події знайшли відбиток у народній творчості, зокрема це простежується і у функціонуванні відповідних прикладок: *Тут же на місці рубали варвари-татари своїми шаблями* [11, 289]; *Не зразу Марічка здогадалась, що то були вороги-татари* [11, 298]; *Під час набігу вандалів-татар село було повністю спалене* [11, 309].

Також в українців є звичай порівнювати негативних людей, події тощо із татарами, що й фіксується у фольклорних джерелах: *Ой брати-чок-татарин продав сестрицю задаром* [6, 135].

Паралельно з етнонімом 'татари' у різножанрових творах використовувалася лексема 'бусурман' / 'бусурмен' (бусурмен – «людина іншої віри, вживається як лайливе слово» [10, т. 1, 264]): *Татар-бусурмен в полон завертає* [6, 159].

Наступні історичні події в Україні були тісно переплетені з польським пануванням, тому в мовленні українців постійно побутували лексеми 'поляки' (5 одиниць, 4,46%) (*Хмельницький зі своїми козаками громив шляхтичів-поляків* [11, 295]) і 'ляхи' (16 одиниць, 14,28%) (*Пан-лях був дуже скупий і жорстокий* [11, 287]), причому другий варіант був більш уживаним (пор. 'ляхи' – стара народна назва поляків [5, 346]): *Сподобалось те поселення багатьом багачам-ляхам* [11, 285]; *Один з поміщиків-ляхів запропонував тягнути жеребки* [11, 285]. Велика кількість прикладок-етнонімів 'ляхи' переважно з негативним забарвленням зумовлена тим, що саме поляки були панами, які гнобили український народ.

Прикладки-етноніми на позначення таких народностей, як татари і поляки, у всіх зафіксованих нами випадках пояснюють загальні назви (*варвар, ворог, вандал, пан*).

Єврейський народ проживав на території України і в багатьох сферах свого життя тісно переплітався з життям українців, що й знайшло своє вираження у фольклорних текстах. Нами було зафіксовано прикладки-етноніми, на позначення євреїв: *Один чоловік, на прізвище Оргіїв, єврей, побудував на горбочку корчму* [11, 286].

Щоправда, у прикладах із усної народної творчості фіксується саме етнонім 'жид' – 1) заст., те саме, що євреї; 2) образлива назва євреїв [10, т. 2, 528]) (21 одиниця, 18,75 %). Така образлива назва спеціально вживалася для того, щоб показати всю зневагу та ненависть до певних представників єврейського народу (у фольклорі жиди завжди були зображені як люди з великим достатком, корчмарі, торговці), які хоч і не влаштували загарбницькі війни та напади, але своєю хитрістю, скупістю на

ницістю обдурювали бідних українців, забирали останнє, заробляли на їхньому горі та бідах: *Вражі сини-жидиченьки тоді* ізраділи [7, 170]; *Вони, пани, жидівські сини, уже поробили* [7, 186].

Подекуди цим етнонімом лише констатували етнічну належність: *У тім селі жив ставний парубок-жид Демид* [11, 291]; *Корчмар-жид розбагатів* [11, 287].

В усіх виявлених фольклорних зразках етноніми «жид», «еврей» є прикладками до загальних назв.

У результаті нашого дослідження зафіксовано велику кількість прикладок-катойконімів (128 одиниць), які стосуються запорожців. Оскільки це було велике соціальне угруповання людей, яке вважало себе державою («Запорожці – українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в XVI – XVIII ст.» [11, 274]), ми відносимо їх до етнонімів: *Став козаків-запорожців по степах ловити* [7, 164]. Подекуди натрапляємо на приклади, коли етнонім 'запорожці' вжито із негативним забарвленням: *Вражі сини, запорожці, недобре робили* [6, 211]. Серед прикладок-катойконімів певною продуктивністю характеризуються поширені відокремлені прикладки: *Гей, друзі-молодці, браття запорожці!* [6, 178]; *Казав я, хлопці, молоді запорожці, не шалійте* [36, 212].

Значна частина українських народних дум, балад, пісень присвячена саме козакам, які були визволителями і захисниками нашої батьківщини довгий проміжок часу, і саме вони зробили вагомий внесок у розвиток українського фольклору в період Козаччини.

Особливості структури прикладкових конструкцій на позначення національно-етнічної належності людини в українському фольклорі за результатами нашого дослідження такі: найчастіше прикладками виступають видові назви: *брати-українці, козаки-українці*; невелика кількість зафіксованих нами прикладок-етнонімів є відокремлені прикладки, які пояснюють особовий займенник або дають пояснювальну, уточнювальну інформацію щодо головного слова: *Ви, вкраїнці; Один чоловік, єврей*.

Висновки. Отже, найпоширенішими етнонімами, які виконують функцію прикладок, є *українці, татари, ляхи, жиди*, що зумовлено тематикою українського фольклору, його соціальним та суспільним спрямуванням.

Також ми визначили, що за структурою прикладки-етноніми є переважно непоширеними невідокремленими постпозитивними прикладками, які пояснюють загальну назву, рідше власну назву та особовий займенник, що мотивується простою побудовою речень фольклорних текстів для легшого сприймання та запам'ятовування українських народних творів.

Звісно, кожна чи майже кожна прикладка-етнонім, віднайдена в фольклорних текстах, звичайно набуває певного емоційного забарвлення, яке об'єктивно закладено в семантиці прикладки з її пояснювальною чи уточнювальною функцією. Своєрідність прикладки полягає в особливих апозиційних (прикладкових) відношеннях, які виникають між прикладкою і пояснюваним нею словом.

У перспективі плануємо дослідити фаунолексеми, які виконують функції прикладок у фольклорних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Горголюк Н. Г. Особливості функціонування категорії прикладки в логіко-семантичному аспекті / Н. Г. Горголюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки. Випуск 20. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 792 с.
3. Дудик П. С. Просте ускладнене речення : навчальний посібник / П. С. Дудик. – Вінниця, 2002. – 336с.
4. Етнонім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Етнонім>
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Закувала зозуленька: Антологія укр. нар. поет. творчості : для ст. шк. віку / упоряд. та приміт. Н.С. Шумади. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
7. Історія України в народних думках та піснях : для серед. та ст. шк. віку/ упоряд. В. І. Лопата. – К. : Веселка, 1993. – 271 с.
8. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. : ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
9. Пономарев О. Д. Сучасна українська мова: підр. / О. Д. Пономарев, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін./ за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
11. Українські народні казки: Казки Поділля / Запис., упоряд. і літ. опрац. М. А. Зінчук. – Чернівці : Букрек, 2013. – 368 с.
12. Українські народні пісні / упорядкував Володимир Єсіпка. – К. : Техніка, 2003. – 207 с.

REFERENCES

1. Vykhoivanets I.R. Hramatyka ukrainskoï movy. Syntaksys : pidruchnyk / I. R. Vykhoivanets. – K. : Lybid, 1993. – 368 s.
2. Horholiuk N. H. Osoblyvosti funktsionuvannia katehorii prykladky v lohiko-semantychnomu aspekti / N. H. Horholiuk // Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho

1. Засади і проблеми етнологічних студій сучасного мовознавства

natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka. Filolohichni nauky. Vypusk 20. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2009. – 792 s.

3. Dudyk P. S. Proste uskladnene rechennia : navchalnyi posibnyk / P. S. Dudyk. – Vinnytsia, 2002. – 336 s.

4. Etnonim [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Etnonim>

5. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk. / V. V. Zhaivoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.

6. Zakuvala zozulenska: Antolohiia ukr. nar. tvorchosti : dlia st. shk. viku / uporiad. ta pryvit. N.S. Shumady. – K. : Veselka, 1998. – 510 s.

7. Istoriiia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh : dlia sered. ta st. shk. Viku / uporiad. V. I. Lopata. – K. : Veselka, 1993. – 271 s.

8. Moisiienko A. K. Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia / A. K. Moisiienko. – K. : PP Ya. Sichovyk, 2006. – 240 s.

9. Ponomarev O. D. Suchasna ukrainska mov a: pidr. / O. D. Ponomarev, V. V. Rizun, L. Yu. Shevchenko ta in./ za red. O. D. Ponomareva. – 2-he vyd., pererob. – K. : Lybid, 2001. – 400 s.

10. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – K. : Naukova dumka, 1970 – 1980.

11. Ukrainski narodni kazky: Kazky Podillia / Zapys., uporiad. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. – Chernivtsi : Bukrek, 2013. – 368s.

12. Ukrainski narodni pisni / uporiadkuvav Volodymyr Yesypka. – K. : Tekhnika, 2003. – 207 s.